

ПЕДАГОГІКА

УДК 37.016:7.071.1/.8(477)(091)

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2024.01.70>

Світлана КУЧЕР,

Кривий Ріг, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0662-9777>

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ХУДОЖНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО АВАНГАРДУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА СУЧАСНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

Анотація. В статті досліджується проблема формування методологічного підґрунтя сучасної української мистецької педагогіки, концептуальною основою якого мають виступати напрацювання українського авангардизму початку ХХ століття, оскільки саме в той період мистецька освіта знайшла своє національне вираження. Як і в період авангарду, вітчизняна педагогіка мистецтва наразі перебуває в процесі становлення і має знаходити шляхи для піднесення авторитету питоми українського в мистецтві, не формального, а сутнісного. Вивчення діяльності художників українського авангардизму та інших стильових течій першої половини ХХ ст., їх «реукраїнізація» та осмислення художньо-педагогічної теорії і практики повинні скласти основу для перебудови підходів у мистецькій педагогіці.

Метою статті є вивчення мистецько-педагогічних поглядів, підходів художників українського модерну та авангарду, які послуговували розквіту мистецької освіти і практики, та обґрунтування ідей, які можуть реалізуватися як методологічні основи сучасної національної мистецької педагогіки. На основі аналізу мистецтвознавчої, історичної, педагогічної літератури виявлено провідні ідеї українських художників-педагогів, які у своїй діяльності свідомо спиралися на українські культурні традиції, та, водночас, пропагували ідеї розвитку мистецтва суголосно із світовим культурним поступом. З огляду на завдання мистецької освіти конкретизовано принципи мистецької педагогіки на основі недовготривалого, але цінного досвіду українського самостійництва в цій галузі на початку ХХ ст. Українське модерністське та авангардистське мистецтво, будучи вагомою частиною світового культурного процесу, дало поштовх для розвитку сучасних течій і концепцій, сприяло звільненню та цінуванню особистого характеру творчості, уможливило звернення до народного коріння як джерела натхнення. Сформульовано принципи мистецької педагогіки з урахуванням набутих діячів закладів мистецької освіти початку ХХ ст.: поєднання загальнохудожньої (технічної) підготовки зі свободою вибору напрямку творчого розвитку як педагога, так і студента; мультиінструменталізм майбутнього педагога-художника; стильовий плюралізм в освіті; пошук і дослідження в освітньому процесі на ґрунті найкращих набутих національної та світової культури.

Ключові слова: художники українського авангарду початку ХХ ст.; український модернізм та авангардизм; мистецька педагогіка; методологічні засади національної мистецької педагогіки; національні особливості підготовки художника-педагога.

Svitlana KUCHER

Kryvyi Rih, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0662-9777>

PEDAGOGICAL VIEWS OF UKRAINIAN AVANT-GARDE ARTISTS AS THE METHODOLOGICAL BASIS OF MODERN NATIONAL ART PEDAGOGICS

Abstract. The article examines the problem of forming the methodological basis of modern Ukrainian art pedagogy, the conceptual basis of which should be the work of Ukrainian avant-garde at the beginning of the 20th century, since it was during that period that art education found its national expression. As in the period of the avant-garde, the domestic pedagogy of art is currently in the process of formation and must find ways to raise the authority of the specifically Ukrainian

in art, not formal, but essential. Studying the activities of artists of Ukrainian avant-garde and other stylistic currents of the first half of the 20th century, their “re-Ukrainization” and understanding of artistic and pedagogical theory and practice should form the basis for restructuring approaches in art pedagogy. Based on the analysis of art history, history and pedagogical literature, the leading ideas of Ukrainian artists-pedagogues were identified, who consciously relied on Ukrainian cultural traditions in their activities, and, at the same time, promoted the ideas of art development in harmony with world cultural progress. In view of the task of art education, the principles of art pedagogy were specified based on the short-lived but valuable experience of Ukrainian independence in this field at the beginning of the 20th century. Ukrainian modernist and avant-garde art, being an important part of the world cultural process, gave impetus to the development of modern currents and concepts, contributed to the liberation and appreciation of the personal nature of creativity, made it possible to turn to folk roots as a source of inspiration. The principles of art pedagogy are formulated taking into account the achievements of the actors of art education institutions of the beginning of the 20th century: a combination of general artistic (technical) training with the freedom to choose the direction of creative development for both the teacher and the student; multi-instrumentalism of the future teacher-artist; style pluralism in education; search and research in the educational process based on the best achievements of national and world culture.

Keywords: artists of the Ukrainian avant-garde of the beginning of the 20th century; Ukrainian modernism and avant-garde; art pedagogy; methodological principles of national art pedagogy; national features of the training of an artist-pedagogue.

Постановка проблеми. За період розвитку незалежної української держави від її утвердження у 1991 році у галузі культури і мистецтва пророблено значний шлях у пошуку національної ідентичності та належного статусу серед європейської та світової культур. Значні перешкоди у розвитку української мистецької галузі, створювані в радянський період, спричинили певне відставання від світових тенденцій у загальній методології мистецької освіти. Це, в свою чергу, залишило відбиток на підходах у підготовці художників-педагогів, який яскраво проявляється нині на фоні зарубіжної мистецької освіти. Йдеться про вплив тоталітарної ідеології, «соцреалізму», що спричинило в академічному середовищі виведення на передній план натуралізму в творах, розвитку технічних навичок реалістичного зображення, зменшення уваги до індивідуального прояву у творчості. Натомість, художня культура у світі за двадцятье сторіччя формувалася з урахуванням соціальних, економічних, політичних, філософських змін, внаслідок чого з’явилися велика кількість течій в мистецтві. Особистість художника та його бачення, проявлене через твори, стала визначальною цінністю у мистецькій діяльності. Та саме ці ідеї панували вже на початку ХХ ст. в середовищі українських митців та їх творчих об’єднань, і завдяки працям педагогів-художників модернізму,

авангардизму, конструктивізму та ін. та спогадам про них сучасників ми можемо проаналізувати і розвинути ідеї національної мистецької освіти, трагічно втрачені після 30-х років.

Аналіз досліджень. Ще з кінця XIX ст. українські видатні художники плекали ідею створення національної академії мистецтв і вона була організована одразу, як тільки для того з'явилися передумови. Мистецькі і культурні діячі поч. XX ст., діяльність і творчість яких вплинула на розвиток мистецької освіти того часу – Д. Антонович, О. Архипенко, О. Богомазов, М. Бойчук, Д. Бурлюк, В. Гагенмейстер, О. Екстер, В. Єрмілов, М. Жук, В. Кричевський, К. Малевич, І. Мірчук, В. Пальмов, Є. Прибильська та ін. Але ще до появи академії мистецтв у Києві та Львові мистецька освіта розвивалася на ґрунті художніх ремесел та народного мистецтва у художньо-професійних школах, майстернях, до роботи в яких долучалися діячі авангардної течії. Філософські та історико-мистецтвознавчі аспекти українського авангардного мистецтва першої половини XX ст. розкрили у своїх дослідженнях науковці Я. Демиденко, А. Дубрівна, О. Кашуба-Вольвач, О. Коляструк, І. Прокопчук, Н. Янішевська, Р. Шмагало та ін. Методологічні засади сучасної мистецької педагогіки окреслені у працях В. Радкевич, О. Фурса, Л. Оружа, В. Орлов, О. Отич, А. Козир та ін.

Мета статті: виявити і обґрунтувати ті педагогічні погляди і мистецько-педагогічні підходи художників початку XX століття, що послугували розквіту мистецької освіти і практики періоду авангардизму, та яким чином вони можуть реалізуватися у якості методологічної основи сучасної національної мистецької педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Не зважаючи на значну кількість теоретичних досліджень, напрацьовану в сучасній українській мистецькій педагогіці, виявляється потреба у чіткому формулюванні її методологічної основи, яка зміцнить позиції української культури. Від загальної і позашкільної мистецької освіти до академії мистецтв має простежуватися цілісна концепція, підкріплена дієвою системою принципів, змістом та методичними рекомендаціями, що даватиме відповіді на питання: що вирізняє українців з-поміж інших культур, які світоглядні основи нашого мистецтва, як зацікавити більшу чисельність громадян культурним самовираженням. Історичні паралелі сучасної ситуації з періодом мистецтва авангарду спонукають до виявлення поглядів художників-педагогів, реалізованих у творчих доробках, теоретичних працях і спогадах сучасників.

Вагомість історичної ролі діяльності митців-авангардистів підкреслюють дослідники-мистецтвознавці. Чинником формування унікального сучасного мистецтва України вважає авангардний рух А. Дубрівна. Дослідниця виділила специфічні риси мистецтва авангарду: революційна діяльність у сфері пошуку нової художньої формотворчості й засобів її вираження та глибинне занурення в українську народну художню культуру, що ґрунтується на першоосновах культурних кодів найдавнішої історії України. Базою для розвою мистецьких

течій ХХ ст., так званого «безпредметного живопису», став «свідомий вихід у абстракцію як подолання матеріального тягара реального світу» [Дубрівна, 2017, С.117-118].

Необхідно зауважити, що сучасні тенденції розвитку мистецької освіти науковці оцінюють з позицій філософії, педагогіки та психології: гуманізація; національна спрямованість; соціокультурна відповідність; відкритість; перехід від репродукування до розуміння, осмислення; створення умов для самореалізації; педагогічна взаємодія, співробітництво; спрямованість освітнього процесу на виявлення творчих можливостей; перехід від регламентованих способів організації педагогічного процесу до розвивальних; безперервність освіти тощо [Козир, 2016, С.31]. Проте, на наш погляд, має бути конкретизовано ціннісно-естетичні засади у мистецтві, що будуть зрозумілими здобувачам початкової мистецької освіти.

Зв'язок українських мистецьких течій авангарду з європейськими мав не наслідувальний, копіювальний характер, а самобутній, іноді навіть передовий (в творчості О. Архипенка, Д. Бурлюка, О. Богомазова, К. Малевича, В. Татліна та ін.), в «синтезі загальноєвропейських мистецьких форм (експресії, абстрагування, стилізації) з етнонаціональною ментальністю, з традиційними змістами, з образно-символічними архетипами «народної душі», із сакральними сигнатурами» [В. Личковах, 2021, С. 119]. Українська естетична ідея сакрально-святкового світоставлення [там само, С. 122] проявлялася як в сюжетах, так і у виразності художніх форм, кольору і простору в творах.

Методологічні принципи адаптації до нових соціальних умов творчих переконань художників-авангардистів після 20-х років були сформульовані як: 1) транспонування художніх ідей, які, зберігаючи вірність загальним положенням тогочасного мистецтва, мали зазвучати в тональності революції; 2) осмислення ролі художника в новому соціумі, складався у специфічній інтерпретації революції за допомогою уведеного естетикою авангарду понятійного апарату [Прокопчук, 2017, С.94].

Особливостями авангардної течії в мистецтві початку ХХ ст. в Україні, навіть попри його стильове різноманіття, була його простота, менша епатажність (у порівнянні із західноєвропейським), відтворення специфіки глибинних традицій українського етносу та поширення на всі види мистецтва, окрім музичного. Потужність ідей «історичного авангарду» як руйнівника цінностей класичного мистецтва підтверджується тим, що вони послугували відродженню течій неоавангардизму у 1960-х рр. та трансавангарду (т.з. «нової хвилі») у кінці ХХ ст. [Демиденко, 2017, С.14]. Безпосередньо з авангардизму виокремилися його тенденції: фовізм, кубізм, футуризм, абстракціонізм, дадаїзм, сюрреалізм, експресіонізм, супрематизм, конструктивізм.

Найважливішим надбанням мистецької освіти 1920-х років Р.Шмагало вважає невіддільність її від «живого художнього процесу з усім розмаїттям вируючих у ньому художніх течій» (натуралістів та монументалістів, конструктивістів, авангардистів) [Шмагало, 2022, С.281]. Це сприяло

здійсненню творчо-педагогічних та мистецьких експериментів, які зокрема виявлялися і в спільній діяльності багатьох художників-педагогів над масштабними проектами. Саме цей період дослідник вважає вартим вивчення і розвитку в сучасній освіті, оскільки за тим слідував більшовицький режим, комуністична заідеологізованість мистецтва та навіть репресії митців.

Українські педагоги прямо або опосередковано залишили свої погляди у теоретичних джерелах щодо засадничих аспектів мистецької освіти. Так, Василь Кричевський, один із засновників Української академії мистецтв у Києві, вважав, що мистецький твір вимагає певної таємничості, неясності, повинен спонукати до праці фантазію глядача. Митець не зносив натуралістичного напрямку в мистецтві. Утім власних суджень та уподобань не нав'язував учням, вчив їх робити власні висновки, обирати власний шлях у мистецтві, вчив неупередженого ставлення до мистецьких течій як до вічно мінливого процесу [Шмагало, 2022, С.286]. У майстерні, якою він керував, педагог відмовився від академічних гіпсових постановок, натомість сприяв вивченню орнаменту на практичних заняттях з композиції, малюванню з пам'яті, розвитку уяви. За згадками сучасників, В.Кричевський і В.Гагенмейстер були тими віртуозними викладачами, які використовували в навчанні рисунок крейдою на дошці, не за схемами, а імпровізовано [там само, С.289]. Такі прийоми роботи дійсно підносили авторитетність художника-педагога. У спогадах Михайла Жука про Українську академію мистецтва знаходимо підтвердження демократичності її устрою, тому що студенти вільно обирали майстерню викладача, в якій навчалися, проте і вільно могли залишити навчання, що спричиняло закриття майстерні як такої [Кашуба-Вольвач, 2018].

Виразна антиакадемічна, «антисалонна» спрямованість авангардизму досягалася відмовою від традиційних, передусім реалістичних методів художньої творчості. Крім цього, в авангардизмі ХХ ст. багато дослідників виділяє такі спільні й суттєві риси, як бунтарство, безкомпромісність, елітаризм, дистанційне випередження сучасності, переоцінка традицій, поліцентризм (унаслідок наявності багатьох рівноцінних напрямів), інтердисциплінаризм (тісні зв'язки між окремими видами мистецтва), синтетизм, програмність, «революційність», утопізм тощо. [Столярчук, 2015, С. 6]. Українські митці-авангардисти, узявши за основу естетичні ідеї європейського авангарду, збагатили їх оригінальними самобутніми рисами національної культури, створивши при цьому власну естетичну концепцію авангардизму, і представили її світові у вигляді теоретичних та художніх робіт, якими й понині захоплюється світова громадськість. [Столярчук, 2015, С. 11]. Також підтверджуючи основну особливість українського авангарду – яскравий природний колорит і зв'язок з народною культурою, О.Коляструк відмічає: «яскраві кольори і м'які форми, притаманні Україні як середовищу перебування і творчості митців, віддзеркалились у їхній творчості не як наслідування, а як динамічний синтез їх спротиву консерватизму і прагнення свободи в усьому. По-друге, різні за етнічним походженням митці (українці, поляки, євреї, росіяни) в українському

просторі російської та радянської реальності зуміли виплекати культуру співіснування і взаємодії, поваги і взаємного зацікавлення. При цьому сильні особистості могли і відрізнялися радикальними позиціями, конкурували, але не поборювали один одного і не накидали єдиного штибу усім» [Коляструк, 2022, С.56-57]. Отже, ефектне поєднання європейських інноваційних мистецьких тенденцій з етикою і естетикою української народної культури, поліетнічність і демократичність українського авангарду [там само] можна вважати основою тогочасної мистецької освіти.

Якщо розуміти завдання мистецької освіти як зберігання і розвиток мистецьких традицій (в межах закладу) та формування культурної компетентності особистості та здатності до самовираження, то в цьому контексті мистецька педагогіка повинна ґрунтуватися на принципах:

- поліцентризму (наявність багатьох рівноцінних напрямів);
- стильового плюралізму (свобода вибору жанрового і стильового напрямів індивідуальної творчості, на основі чого буде формуватися майбутній художник-педагог);
- мультиінструменталізму майбутнього художника-педагога (що розширює як виконавську майстерність, так і професійні можливості);
- демократизму і свободи викладача і студента у формуванні художніх класів;
- інтердисциплінаризму (тісні зв'язки між окремими видами мистецтва), синтетизм;
- єдності із традиційною культурою і народним мистецтвом, але не в прямому копіюванні, а використанні глибинних сенсів та світосприйняття, переоцінці традицій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Українська мистецька педагогіка має формувати перспективу розвитку сучасного національного мистецтва, залучати до процесу молодь, зацікавлювати можливостями для самовираження.

Повертаючись до мистецьких засад доби модерну початку ХХ ст., одним із найяскравіших проявів якого є авангардизм, маємо шанс для переосмислення і усвідомлення ролі українського мистецтва та впевненої розбудови нової теорії художньо-мистецької педагогіки.

Подальшої уваги заслуговує дослідження шляхів розвитку стильових течій у зарубіжній мистецькій педагогіці, що виникали і сформувалися на сьогодні на основі авангарду (у тому числі українського) у зарубіжному мистецтві

Література

1. Демиденко Я. С. Український авангардизм: філософсько-естетичний дискурс : автореферат дис. ... канд. філос. наук : 09.00.08. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 18 с. URL: <https://uu.edu.ua/>

- upload/universitet/Osobisti_zdobutki/Zahist_disertaciy_A_Z/Demudenko_aref.pdf
2. Дубрівна А. Особливості українського авангардного руху та його значення у формуванні абстрактного мистецтва України. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2017. Вип. 31. С. 109-120. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/31/109-120_Dubrivna.pdf
 3. Кашуба-Вольвач О. (Olena Kashuba-Volvach) Українська академія мистецтва у спогадах Михайла Жука. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини* : зб. наук. праць з мистецтвознав., архітектурознавства і культурології / Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України К.: Фенікс, 2015. Вип. 11. С. 93 -117.
 4. Козир А. Основні тенденції розвитку мистецької освіти на сучасному етапі. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти* : зб. наук. праць. 2016. Вип. 3. С. 25–37.
 5. Коляструк, О. Реукраїнізація авангардного мистецтва як процес ідентифікації української культурної спадщини. *Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiyubynskyi State Pedagogical University Series History*, (40), 51–58. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-51-58>
 6. Личкова В. А. Естетика українського та польського авангарду: Монографія. Київ: НАКККІМ, 2021. 288 с.
 7. Прокопчук І. Шляхи розвитку художньої педагогіки та мистецтва авангарду в політично-ідеологічних умовах 1917-початку 1930-х років в Україні. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2017. Вип.31. С.83-96. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/31/83-96_Prokopchuk.pdf
 8. Столярчук Н. Український авангард ХХ століття : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 180 с.
 9. Українська культура : лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби. Київ: Либідь, 1993. 592 с.
 10. Шмагало Р. Т. Мистецька освіта і мистецтвознавство в Україні середини ХІХ - середини ХХ ст. : структурування, методологія, художні позиції. Львів: ЛНАМ, 2022. 548 с. URL: https://manusbook.com/9096_Shmagalo_Art_Education/10/index.html

References

1. Demydenko Ya. S. Ukrainskyi avanhadyzm: filosofsko-estetychnyi dyskurs : avtoreferat dys. ... kand. filos. nauk : 09.00.08. Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 2017. 18 s. URL: https://uu.edu.ua/upload/universitet/Osobisti_zdobutki/Zahist_disertaciy_A_Z/Demudenko_aref.pdf (In Ukrainian).
2. Dubrivna A. Osoblyvosti ukrainskoho avangardnoho rukhu ta yoho znachennia u formuvanni abstraktnoho mystetstva Ukrainy. Visnyk

- Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv. 2017. Vyp. 31. S. 109-120. URL: https://nam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/31/109-120_Dubrivna.pdf (In Ukrainian).
3. Kashuba-Volvach O. Ukrainiska akademiia mystetstva u spohadakh Mykhaila Zhuka. Suchasni problemy doslidzhennia, restavratsii ta zberezhennia kulturnoi spadshchyny : zb. nauk. prats z mystetstvoznnav., arkhitekturoznnavstva i kulturolohii / In-t problem suchas. mystets. NAM Ukrainy K.: Feniks, 2015. Vyp. 11. S. 93 -117. (In Ukrainian).
 4. Kozyr A. Osnovni tendentsii rozvytku mystetskoï osvity na suchasnomu etapi. Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty : zb. nauk. prats. 2016. Vyp. 3. S. 25-37. (In Ukrainian).
 5. Koliastruk, O. Reukrainizatsiia avanhardnoho mystetstva yak protses identyfikatsii ukrainskoï kulturnoi spadshchyny. Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyiubynskiy State Pedagogical University Series History, (40), 51–58. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-51-58> (In Ukrainian).
 6. Lychkovakh V. A. Estetyka ukrainskoho ta polskoho avanhardu: Monohrafiia. Kyiv: NAKKKiM, 2021. 288 s. (In Ukrainian).
 7. Prokopchuk I. Shliakhy rozvytku khudozhnoi pedahohiky ta mystetstva avanhardu v politychno-ideolohichnykh umovakh 1917-pochatku 1930-kh rokiv v Ukraini. Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv. 2017. Vyp.31. S.83-96. URL: https://nam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/31/83-96_Prokopchuk.pdf (In Ukrainian).
 8. Stoliarchuk N. Ukrainyskyi avanhard KhKh stolittia : navch. posib. Lutsk : Vezha-Druk. 2015. 180 s. (In Ukrainian).
 9. Ukrainska kultura : lektsii za redaktsiieiu Dmytra Antonovycha / upor. S. V. Ulianovska; vst. st. I. M. Dziuby. Kyiv: Lybid, 1993. 592 c. (In Ukrainian).
 10. Shmahalo R.T. Mystetska osvita i mystetstvoznnavstvo v Ukraini seredyny XIX - seredyny XX st. : strukturuvannia, metodolohiia, khudozhni pozytsii. Lviv: LNAM, 2022. 548 s. URL: https://manusbook.com/9096_Shmagalo_Art_Education/10/index.html (In Ukrainian).